

Культурологічний аспект чорнобильської катастрофи

Bender, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:001332>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-09**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA UKRAJINSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

DIPLOMSKI RAD

KULTUROLOŠKI ASPEKT ČERNOBILSKE KATASTROFE

Studentica: Petra Bender

Mentor: dr. sc. Dariya Pavlešen

Zagreb, 2022.

ЗАГРЕБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ВІДДІЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ

КАТАСТРОФИ

Студентка: Петра Бендер

Керівник: д-р. філол. наук Дарія Павлешен

Загреб, 2022

UNIVERSITY OF ZAGREB

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF EAST SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES
UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

MASTER'S THESIS

CULTURAL ASPECT OF THE CHERNOBYL DISASTER

Student: Petra Bender

Supervisor: Dariya Pavlešen, Ph.D.

Zagreb, 2022.

Зміст

1. Вступ	1
2. Чорнобильська АЕС	3
2.1. Будівництво атомної електростанції і навколишні населені пункти	3
2.2. Що сталося на ЧАЕС 26 квітня 1986 року?	4
2.3. Евакуація	5
2.4. Вплив радіації на здоров'я	6
2.5. Демографічні та соціальні наслідки аварії	6
2.6. Чорнобильська електростанція та навколишні населені пункти сьогодні	7
3. Чорнобильська аварія - вплив	8
4. Чорнобильська аварія та її вплив на культуру та художню літературу зокрема	13
4.1. Твори шістдесятників	17
4.2. Чорнобильський жанр	19
4.3. Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього	25
4.4. Сучасні твори про Чорнобиль	26
5. Чорнобиль та мистецтво	30
6. Висновок	33
7. Література	35
8. Резюме – Sažetak – Summary	39

1. Вступ

Тема дипломної роботи – культурологічний аспект Чорнобильської катастрофи. На електростанції В. І. Леніна розташованій за 18 кілометрів на північний захід від міста Чорнобиль на півночі України в суботу 26 квітня 1986 року сталася найбільша ядерна катастрофа в історії людства. Відповідно до Міжнародної шкали ядерних і радіологічних наслідків аварію на ЧАЕС оголосили аварією 7-го і найвищого ступеня. Одразу у ніч аварії почалася ліквідація наслідків яка триває навіть і донині. Того вечора аварія забрала здоров'я і навіть життя перших постраждалих, серед яких були співробітники які перебували під час вибуху на території АЕС та пожежники які залишилися до ранку гасити пожежу. Це був лише початок катастрофи, тому що люди вмирали від її наслідків за лічені дні, але і місяці, роки і вмирають навіть сьогодні.

Дуже важко словами описати наслідки після аварії на ЧАЕС. Аварія та евакуація призвели до переселення 350 тисяч осіб та дуже вплинули на здоров'я людей, навколишнє середовище, на демографічну та соціальну картину України, також відчувалися і моральні, психологічні наслідки трагедії і спонукали до нових роздумів не лише про ядерну енергетику та політику, а й про культуру, літературу та самобутність. В Україні Чорнобильський вибух здається вибухом у центрі самої радянської системи і призвів до значних змін свідомості людей, до змін у культурі і політиці.

Якщо подивитися на культуру та мистецтво кінця ХХ століття, то зрозуміло, що вони розвивається як відповідь на катастрофу та весь атомний контекст, тобто історія того періоду починається з Чорнобильської катастрофи 1986 року. Так ядерна проблема увійшла в культуру другої половини ХХ століття і дуже вплинула на неї, а мета дипломної роботи показати цей вплив. Прямим наслідком аварії можемо вважати агонію розпаду провідної комуністичної держави світу. Чорнобиль виявив недоліки радянської ідеології та закликав до перегляду й реструктуризації культурних дискурсів.

Постчорнобильська епоха та постапокаліптичний час це період коли в Україні народжується постмодерністська свідомість та постмодерністська література. Це вплинуло на багатьох українських та зарубіжних митців які використали катастрофу та всі її наслідки як основну ідею для створення своїх творів. Щоб зрозуміти Чорнобиль так як розуміють його українці, треба звернутися до тих для кого вражені радіацією території були рідними. Історії постраждалих з України, висвітлення трагедії у мистецтві мають

вирішальне значення для розуміння події. Тому у даній дипломній роботі розглядаються чорнобильські тексти Ліни Костенко, літературознавчий аналіз Тамари Гундорової, твори Світлани Алексієвич, шістдесятників та інших, а також твори кіномистецтва та музичні твори, адже світ мистецтва – насправді відображення стану свідомості і травм суспільства.

У першому розділі дипломної роботи розглядається ЧАЕС, її розташування та будівництво. У ньому теж описано що саме сталося під час аварії та які були не лише наслідки для здоров'я, а й демографічні та соціальні. У другому розділі розглядається вплив катастрофи на культуру та безпосередньо літературу. Увагу зосереджено на важливі для цього періоду тексти, які виникли під впливом аварії, прямим чи опосередкованим, надалі у розділі йдеться про інші види мистецтва. Мистецтво та його твори є відображенням суспільства та його стану, так було і в період після Чорнобильської катастрофи.

2. Чорнобильська АЕС

2.1. Будівництво атомної електростанції і навколишні населені пункти

Чорнобильська АЕС (атомна електростанція), офіційна назва якої – Меморіальна електростанція В. І. Леніна – розташована за 18 кілометрів на північний захід від міста Чорнобиль на півночі України. Це невелике місто поблизу кордону з Білоруссю до суботи, 26 квітня 1986 року було абсолютно невідомим у світі, але після цієї дати стало синонімом катастрофи, тому що там відбулася найбільша ядерна катастрофа в історії людства.

Місто Чорнобиль знаходиться приблизно в 600 км від Москви і в 150 км від Києва. До будівництва АЕС сім'ї приїжджали до Чорнобиля на відпочинок вздовж річки Прип'ять де також було кілька озер. Після будівництва електростанції частина з цих озер була використана для охолодження атомної електростанції (Hawkes et al., 1987: 19-20).

У радіусі 30 км від місця, де була побудована електростанція, було близько сотні населених господарств і сіл (включаючи Прип'ять і Чорнобиль). Там проживало близько сто тисяч людей. Незабаром Прип'ять перетворилося на самостійне місто і лише в ньому проживало 20 тисяч людей. Більшість із них були молодими людьми які тільки створили свої сім'ї (Hawkes et al. 1987: 22).

У Радянському Союзі багато говорили про цю атомну електростанцію, і одне із повідомлень, які влада повторювала про АЕС та про життя в Чорнобилі та Прип'яті є те, що життя там безпечне. Стверджувалося, що безпека на високому рівні завдяки постійним перевіркам та дотриманні всіх правил і норм. Головний інженер Чорнобильської АЕС Микола Фомін запевнив весь світ, що АЕС безпечна для людей і для навколишнього середовища. Але це було недостатньо щоб люди відчували себе в безпеці. Не допомогло й те, що в газетах часто писали як Чорнобильську АЕС збудували за рекордно короткий час, що могло свідчити про різні упущення та недоліки будівництва (Hawkes et al. 1987: 26). За кілька років до аварії на електростанції виникли перші проблеми (Burda, 2011: 14). У 1982 році в першому реакторі відбулося часткове розплавлення активної зони, але громадськість роками не дізналася про це. Пошкодження було усунене і через кілька місяців реактор повернувся до роботи без будь-яких наслідків.

2.2. Що сталося на ЧАЕС 26 квітня 1986 року?

Аварія на 4-му енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції сталася 26 квітня 1986 року о 01:23 за московським часом під час випробувань однієї із систем безпеки (ДСП «ЧАЕС», Аварія та її ліквідація). Відповідно до Міжнародної шкали ядерних і радіологічних наслідків (англ. The International Nuclear and Radiological Event Scale, INES) аварію на ЧАЕС оголосили аварією 7-го і найвищого ступеня (важка аварія). Це шкала яка використовується в усьому світі для комунікації ядерних та радіологічних подій.

На офіційному сайті Чорнобильської АЕС розповіли як мав виглядати експеримент, під час якого сталася аварія:

...О 1 годині 23 хвилини і 04 секунди почалися випробування і витрата води почала зменшуватися, а вміст пару росте. ...О 1 годині 23 хвилини і 43 секунди персонал атомної електростанції почав з зростання потужності після чого пролунали вибухи. Реактор зруйнувався, а з його розвалу в атмосферу поступали величезні кількості радіоактивних речовин і почалася пожежа (ДСП «ЧАЕС» Аварія та її ліквідація).

Коли виникла пожежа, весь комплекс був під загрозою повного знищення. Вогонь почав поширюватися на 3-й реактор що спричинило б ще більшу катастрофу. У 4-му реакторі пожежа була щонайменше в 5 місцях, навіть на даху та в турбінному залі. Оскільки графіт загорівся в атмосферу була викинута велика кількість радіоактивних речовин (ідеться про латан-140, рутеній-103, цезій-137, йод-131, телур-132, стронцій-89 та ітрій-9). Хмара радіоактивних речовин вийшла через отвір у даху реактора, утворений вибухом (Hawkes et al., 1987: 111-112).

Одразу у ніч аварії почалася ліквідація наслідків. Після декількох годин вибуху їм вдалося загасити всі пожежі щоб не поширюються на інші електроблоки. 3-й електроблок зупинили тому що знаходиться у одній будівлі з 4-м, а після зупинили теж 1-й і 2-й енергоблоки (ДСП «ЧАЕС», Аварія та її ліквідація).

Персонал не був готовий до подібного, їм не вистачало належного обладнання, а неправильні оцінки тяжкості аварії лише погіршили ситуацію (Hawkes et al., 1978: 113-114).

Радіація в найбільш постраждалих районах була близько 20 000 рентгенів на годину, а смертельна доза близько 500 рентгенів на 5 годин. Це означає що незахищені

працівники отримували смертельну дозу за кілька хвилин. Вони навіть під час аварії та під час першої ліквідації наслідків не здогадувалися про це, тому що в результаті вибуху було пошкоджено основний прилад для вимірювання радіації. Менші пристрої мали занадто малу шкалу читання. Через це персонал думав що дози радіації були приблизно 3,6 рентгенів на годину. Начальник штабу Олександр Акімов вважав що реактор залишився неушкодженим. Усі співробітники які там перебували під час вибуху залишилися в АЕС до ранку щоб закачати воду в реактор. Жоден з них не був захищений і через це всі вони померли від впливу радіації менше ніж за три тижні після аварії. Серед постраждалих були теж пожежники які залишилися до ранку гасити пожежу.

Понад тиждень після аварії радянська влада визнала смерть лише двох молодих людей – Валерія та Володимира. Перша жертва, Валерій Ходемчук працював ядерним оператором. Коли стався вибух, його розчавили обвалені стіни. Його тіло залишилося під руїнами. Його колега Володимир вийшов з блоку з опіками на 80 відсотків і помер у кареті швидкої допомоги (Hawkes et al., 1978: 113).

Валерій Ходемчук надихнув першу історію, яка з'явилася в радянській пресі.

«В ніч на 26 квітня 1986 року Валерій Іванович став найпершим, у кого зупинилося серце в мить страшного вибуху. Четвертий блок назавжди став для нього і могилою, і пам'яттю.» (ДСП «ЧАЕС», Герої-ліквідатори)

2.3. Евакуація

Сьогодні територія навколо Чорнобиля з якої евакуювали людей і куди заборонено повертатися відома як заборонена зона, або зона відчуження.

В перший день після аварії 20 тисяч жителів Прип'яті та 26 тисяч жителів навколишніх сіл було наказано евакуювати. На той час не було плану евакуації з Чорнобиля. Жителів Прип'яті яких не евакуювали в цей день евакуювали наступного дня. Людям дозволялося брати з собою лише найнеобхідніший багаж і не дозволялося користуватися приватними автомобілями. За межами Прип'яті, у селах з високим рівнем радіації, деякі селяни не хотіли їхати. Вони навіть ховалися в підвалах і стверджували, що не можуть виїхати бо нема хто обробляти землю і доглядати за садами (Hawkes et al., 1978: 167-171). Тільки через дев'ять днів після аварії почалася евакуація Чорнобиля (Hawkes et al., 1978: 180). Пізніше територія розширилася і було евакуйовано близько 350 тисяч людей.

2.4. Вплив радіації на здоров'я

У період з 26 квітня по 5 травня 1986 року радіоактивний пи́л обійшов Чорнобиль і через Прип'ять потрапив до Скандинавії, а потім до Польщі, Чехословаччини, Австрії, Німеччини та Італії. Третій напрямок руху повітря переніс хмару на Балкани, Грецію та Туреччину. На цих ділянках ґрунт забруднювався залежно від сили злив.

Через 18 днів після аварії Михайло Горбачов зізнався що в лікарні перебуває 299 людей. Тоді всі стверджували що ніхто інший не захворів і що всі ці жертви перебувають у районі поблизу вибуху (Hawkes et al., 1978: 193).

Майже неможливо точно сказати скільки смертей у світі може бути або вже сталося внаслідок Чорнобильської катастрофи. Українська влада вела реєстр своїх громадян які постраждали внаслідок аварії. У 2015 році в базі було 651 453 українських ліквідатора. В аналогічному реєстрі у Білорусі була 99 693 ліквідатора, а інший реєстр мав 157 086 російських ліквідаторів. В Україні смертність серед них з роками зростає, як і інвалідність. Через 26 років після аварії лише 5,5% ліквідаторів залишилися здоровими більшість хворих мав проблеми з серцево-судинної системи та хвороби системи кровообігу, у меншій частині були проблеми з нервовою системою. До 2008 року в Білорусі було зареєстровано 40 049 ліквідаторів в яких з'явилися пухлини, до цієї цифри можна додати ще 2 833 з Росії. Встановити зв'язок між радіацією після аварії та довгостроковими наслідками для здоров'я досить складно. Для появи пухлини може знадобитися багато років, а визначити конкретну причину важко (Gray, 2019).

2.5. Демографічні та соціальні наслідки аварії

Ця страшна аварія та евакуація призвели до переселення 350 тисяч осіб і дуже вплинули на демографічну та соціальну картину України. Усі особи які проживали на території де рівень забруднення перевищив 15 Кі/км² мали право на державну допомогу при переміщенні. Такі заходи охорони здоров'я діяли лише в Україні, тоді як мешканцям Білорусі та Росії доводилося залишати свої місця лише у випадку, якщо забруднення перевищувало 40 Кі/км². Гомельська область у Білорусі втратила близько 43 відсотків населення. Люди похилого віку, чий предки проживали на цих територіях, не хотіли виїжджати або швидко повертатися в свої домівки нелегально. Лише молодь добровільно покидала забруднені місця.

2.6. Чорнобильська електростанція та навколишні населені пункти сьогодні

Чорнобильська безлюдна територія що охоплює 2600 км² називається зоною відчуження або забороненою зоною. Місто Прип'ять досі безлюдне і перебуває під постійним контролем українських державних служб з екологічної реабілітації. На початку XXI століття будівлі та квартири були повністю розграбовані. У тому місті не залишилося нічого цінного.

Згідно з деякими дослідженнями фахівців, флора і фауна в цьому районі почала напрочуд різко відновлюватися наприкінці 1990-х років, і було помічено що в сильно опроміненій зоні мешкають тварини, які були на межі зникнення. Рівень радіації в покинутій зоні все ще в 35 разів вищий ніж наприклад у Хорватії, тому багато хто дивується як там можлива будь-яка форма життя. Червоний ліс поблизу Чорнобиля, сосни якого займають 10 км², після аварії швидко вимер через просочений радіацією ґрунт, а разом з ним зникли гризуни, птахи та комахи. Сьогодні вся територія особливо цікава як для науковців, дослідників, так і для туристів, які відвідують її в суворо контрольованих умовах без можливості більш тривалого перебування в Зоні. Українська влада стверджує, що Зона ніколи не використовуватиметься для традиційного туризму, а для освіти щоб короткі відвідування забороненої зони могли нагадати всім про руйнівну силу ядерної катастрофи, спричиненої людською помилкою, а також попередити світ, що цього ніколи не станеться знову (Bogdan, 2016: 931-932).

Оскільки мешканці Чорнобиля, Прип'яті та інших населених пунктів переселялися по всій Україні, втрачено традиції і загалом все, що характеризувало спільноту цього краю незабаром було втрачено. Більше того, через певний час колишні мешканці Чорнобиля не почуватимуться спільнотою, вони повністю зливаються з новими спільнотами і максимально адаптуються до них (Романенко, 2019). Саме з цієї причини важливо писати про Чорнобиль.

3. Чорнобильська аварія - вплив

Чорнобильська атомна катастрофа вплинула на набагато більше факторів, ніж лише здоров'я людей та навколишнє середовище. Катастрофа також вплинула на людський дух і спонукала до нових роздумів не лише про ядерну енергетику та політику, а й про культуру, літературу та самобутність. Ніде трансформація свідомості внаслідок ядерної катастрофи не зайшла так далеко, як в Україні, де, і внаслідок Чорнобиля зокрема, народ розпочав свій шлях до політичної незалежності і підірвав простір тоталітарної культури.

Західні філософи стверджують, що Чорнобильська аварія відіграє певну роль у новій конфігурації Європи і постійно намагаються знайти пояснення змін, які приніс Чорнобиль. Вони задають цікаве питання: «Чому Чорнобильський досвід ставить під сумнів нашу картину світу?»

Сьогодні Чорнобиль із реальної історичної події перетворюється на символічну подію, що має різне значення. Чорнобиль так чи інакше вплинув на уявлення про сьогоденне життя, і тому пояснюється знову кризь різноманітні аспекти життя.

Перш за все Чорнобильський вибух здається вибухом у центрі самої радянської системи, тому що він так чи інакше погасив віру і навіть прагнення до соціалістичної модернізації, яка понад півстоліття здійснювалася шляхом насильства...

Прямим наслідком катастрофи є й те, що вона призвела до кінця соціалістичної системи і назавжди поєднала термін СРСР з Чорнобилем. Після цього назва міста стала певним чином осудом системи (Бондаренко, 2007).

В інтерв'ю через 20 років після Чорнобильської трагедії колишній президент Радянського Союзу Михайло Горбачов визнав: «Дійсно, Чорнобильська катастрофа була поворотним моментом в історії: була ера до катастрофи й почалася абсолютно інша ера після неї».

Чорнобиль так став значущим і навіть вирішальним елементом у боротьбі за незалежність України та трансформації української ідентичності. До створення національної ідентичності причетні різноманітні історії про Чорнобиль, зокрема критика соціалістичного ладу. Отже, національна катастрофа як травматична подія має дуже важливу роль у новітній історії. Кожна з жертв розповідає свою історію, артикулюючи

травматичний досвід допомагає людям виживати, але водночас підриває існуючий політичний та суспільний лад.

Подібний досвід та його оприявлення як феномен свідомості і подальшого спротиву стався не тільки з Україною, Чорнобиль теж відігравав подібну роль у національній консолідації в Білорусі. Білоруська письменниця Світлана Алексієвич, наприклад, зазначала, що для невеликої Білорусі (10 мільйонів жителів) це була катастрофа національного масштабу.

Оскільки це була подія, яка мала величезний вплив на природу, вона вплинула і на екологічну свідомість людей. Екологічна ідентичність базується на певній історичній події та відносинах які будуються з природою, а на цю ідентичність теж впливають ставлення до природи навіть не через кардинальні події, такі як наприклад ця катастрофа. Чорнобильська катастрофа стала переломним моментом у формуванні екологічної свідомості українців і стала частиною так званої екологічної ідентичності, вплинула на враження про національні цінності, соціальну приналежність та власність українців. Ця «екологічна ідентичність» яку створив Чорнобиль є спільною для різних народів і країн які зазнали впливу радіації та чие життя поділено на «до 1986 року» та «після 1986 року». Таких людей багато – білорусі, українці, росіяни, поляки та інші.

Загалом підкреслюється особлива роль Чорнобиля в культурному формуванні, яке називається ядерною культурою. Актуалізації Чорнобиля також сприяє так званий ядерний дискурс, в якому розглядаються і Хіросіма і Нагасакі. Отже, загроза «ядерної» небезпеки тоді була важливою темою, і її значення не зменшується й сьогодні (Kerziouk, 2016).

Спостерігаючи за тим, як культура та мистецтво кінця ХХ століття відреагували на атомну бомбу та цю катастрофу, історія цього періоду – цієї нової ери ядерної культури – починається з Чорнобильської катастрофи 1986 року. Ядерна проблема увійшла в культуру другої половини ХХ століття, коли ядерна катастрофа стала реальною загрозою (Гундорова, 2012).

Чорнобиль як катастрофа відбувся у той час, коли ядерний дискурс був дуже популярним і таким чином знайшов зв'язок із явищами, пов'язаними з холодною війною. Одна з головних метафор ядерного дискурсу, популярна під час холодної війни, ядерна війна, поволі втрачає популярність і звертається до Чорнобиля. Так, наприклад, одна з

героїнь документальної повісті Юрія Щербака *Чорнобиль*, Анелія Перковська сприймає аварію на ЧАЕС як спогад про війну і ділить час на *до* і *після* війни. Режисер документальних фільмів Роллан Сергієнко який створив декілька документальних фільмів про Чорнобиль (*Дзвони Чорнобиля*, 1986; *Наближення до Апокаліпсису. Чорнобиль поруч*, 1991; *Чорнобиль. Тризна*, 1993; *Чорнобиль- 2001. Заповіт*, 2001), описує як Чорнобиль пов'язаний з ядерною війною про яку вони говорили все дитинство. Р. Сергієнко зазначає, що в своїх фільмах він хотів «зафіксувати і зберегти назавжди стан людей, які безпосередньо зіткнулися з репетицією майбутньої війни». Справді, для поколінь радянських людей Чорнобиль став втіленням найгірших очікувань війни.

Інша метафора радянського ядерного дискурсу часів холодної війни – «хвороба», виступає на перший план коли ми говоримо про наслідки Чорнобильської катастрофи. Це стосується захворювань викликаних поширенням радіації. Окрім специфічного впливу радіації на здоров'я і людське тіло, значну роль мають психічні та психосоматичні синдроми і наслідки які також мають прямий зв'язок з наслідками Чорнобиля. Це фіксує загальний пригнічений настрій людей, які відчувають великий страх перед життям. Перекладачка англійського видання *Чорнобильської молитви* Світлани Алексієвич зазначила, що одна з найбільших проблем, з якою сьогодні стикаються люди в районах навколо Чорнобиля – надмірний песимізм. Соціологи також зазначили, що більшість людей приділяють більше уваги своєму здоров'ю, здоров'ю своїх дітей і здоров'ю своїх близьких. В результаті в Україні поширився топос «духовного Чорнобиля». Це метафорична назва дегенерації людини, яка визнає визначними лише матеріальні інтереси. Цей термін з'явився у 80-х роках і став символом руйнівної катастрофи, ілюструє глибину кризи, термін поширився на інші сфери сучасного життя України – мову, культуру, екологію, духовність.

Цю ідею «духовного Чорнобиля» підтримали українські інтелектуали-шістдесятники. Представники цього покоління Іван Драч, Борис Олійник, Лина Костенко відразу реагували на аварію своїми творами. Для них Чорнобиль – головна причина пострадянської гуманітарної кризи, а не лише літературна тема.

Візьмемо, наприклад, творчість Ліни Костенко. Так вона написала у своєму вірші: «Хто в нашу долю тільки не втручався. В яких тенетах тільки не б'ємось. Духовний Чорнобиль давно вже почався, а ми ще тільки його боїмось.»

На думку соціологів які досліджували питання моральних цінностей людей на територіях постраждалих від радіації, їхні катастрофічна свідомість та умови життя такі, що різко впливають на знецінення раніше важливих понять. Це наприклад, «Бог», «совість», «воля», «честь». Це стається в першу чергу тому, що виживання стає єдиною і найбільшою цінністю. Це підтверджують результати досліджень, а для чорнобильців найголовнішими є охорона власного здоров'я та догляд за дітьми (Гундорова, 2012).

Дослідники стверджують, що якщо постійне відчуття тривоги, занепокоєння, страху і невпевненості, яке призводить до емоційного дисбалансу, стає постійною особливістю свідомості, тоді дуже ймовірне формування катастрофічної свідомості. Коли у людини катастрофічний тип мислення, вона постійно живе в стані очікування прийдешніх і найгірших бід і відчуває себе надзвичайно самотньою. У неї переважають візуалізовані образи аварій, катастроф, які множаться і через які свідомості важко пробитися.

Катастрофічні настрої в Україні досить поширені і присутні. Різні соціологи наводять цікаві факти, порівнюючи катастрофічне мислення в Україні та Росії наприкінці ХХ ст. З опитування 1998 року видно, що рівень страху в Україні вищий, ніж у Росії.

Так згідно з даними дослідження, про яке Гундорова писала у своїй статті, опублікованій в *Українській правді*. У порівнянні з Росією Україна особливо боїться: масових епідемій, поширення СНІДу та інших смертельних хвороб (78,1% в Україні і 18,4% в Росії), падіння врожайності (66,8% в Україні та 37,4% в Росії), стихійних лих (60,6% в Україні і 37,3% в Росії), диктатури та масових репресій (37,1% в Україні і 14,6% в Росії), геноциду (28,1% в Україні, 8,7% в Росії), повного беззаконня (79,2% в Україні і 61,0% в Росії), кінця світу (28,0% в Україні та 9% в Росії) (Гундорова, 2012).

Останні результати опитування яке було проведене в липні 2011 року, де опитали 1200 респондентів у віці від 16 до 75 років, українці побоюються зростання цін, безробіття, невиплати зарплат і пенсій, зростання злочинності, голоду, мають страх перед невиліковними інфекціями (СНІД, туберкульоз), побоюються масових вуличних протестів та холоду у квартирах. Наслідків аварії на ЧАЕС побоюється 5,9% респондентів. Як бачимо, реальний рівень страху перед Чорнобилем значно знизився порівняно з 1998 роком. Проте, за даними іншого опитування, яке було проведене у березні 2011 року, майже 70% населення України побоюються аварій на українських

АЕС. Саме через таку статистику ми говоримо про схильність до катастрофічного мислення в пострадянському українському суспільстві.

Отже, аварія на ЧАЕС у поєднанні з пострадянською кризою є одним із основних чинників розвитку катастрофічної свідомості в Україні. Але зрозуміло також, що незважаючи на зниження реального страху перед Чорнобилем, Чорнобильська катастрофа стає великим сегментом трансформації національної ідеї в Україні, а страх перед аваріями на АЕС залишається присутнім у більшості українців.

У сприйнятті аварії на ЧАЕС тривалий час рівною мірою співіснують дві метафори – трагедія і катастрофа.

Поняття «Чорнобильська трагедія» набуло поширення у побутовому українському вжитку. Воно зустрічається в заголовках численних шкільних газет, а також у публіцистиці (*Українська правда* говорить, наприклад, про «Трагедію, що перевернула історію країни та забрала і продовжує забирати сотні життів»), а також в масовому вжитку (Гундорова, 2012).

Натомість для багатьох західних філософів Чорнобиль також асоціюється із катастрофою, яка має не тільки національний, але і гуманітарний характер. Саме у своєму символічному багажі Чорнобиль асоціюється з іншими травматичними подіями ХХ століття, такими, як наприклад Освенцім і Хіросіма. Для українців Чорнобиль є перш за все катастрофою свідомості. Вони описують це як три катастрофи в одній. Одна – це катастрофа матерії, пов'язана з вибухом і викидом радіоактивних матеріалів, інша – катастрофа знань, пов'язаних із знаннями вчених яких було недостатньо щоб запобігти цій аварії, і третя – катастрофа свідомості – тобто відсутності розуміння цієї події, оскільки вона переходить можливості свідомості та проявляється іншими способами, а саме як поява катастрофічної свідомості та екологічної ідентичності.

Це відчуття посткатастрофічної культури поширене в усьому пострадянському світі, а особливо в Україні. Тому Чорнобиль – це не просто геополітична та екологічна подія, але і культурна катастрофа (Kerziouk, 2016).

4. Чорнобильська аварія та її вплив на культуру та художню літературу зокрема

Назва *Чорнобиль* стала синонімом поняття величезної катастрофи і тому не дивно, що катастрофа згадується в численних творах коли йдеться про літературу, музику, кіно тощо. Чорнобильська трагедія надихнула багатьох сучасних українських та зарубіжних митців, які використали катастрофу та всі її руйнівні наслідки для створення своїх творів, а деякі з них ми вже згадували.

Іноді здається, що подія відразу перетворилася на своєрідний міф, який таким чином отримав свою поетичну мову. Наприклад, бійців і пожежників які прибирали територію, і багато з яких загинуло, називають *ліквідаторами*. Четвертий реактор залишається закритим у бетонній та сталевій оболонці, відомій як *саркофаг*. У цій місцевості є *Червоний ліс*, йде *чорний дощ*, а вся територія називається *забороненою зоною*, або ж *зоною відчуження*. Навіть після понад трьох десятиліть чорнобильської культурної творчості, саму катастрофу важко описати словами. Досі є глибокі сумніви щодо здатності мови описати і пояснити катастрофу такого масштабу, і ще сьогодні є нові намагання і нові способи як запам'ятати цю подію (LaPointe, 2016).

Чорнобиль вплинув на сучасне мислення, на нові форми свідомості і як такий став символом початку постмодернізму в Україні. Постчорнобильський постмодернізм певним чином підірвав простір тоталітарної культури і водночас децентралізував літературу та змінив її героїчний наратив. Словесні ігри, стилізація та іронічна мовна поведінка стають елементами українських постмодерністських авторів і все це дає змогу втекти від тоталітарного минулого (Гундорова, 2005: 24).

Щоб зрозуміти Чорнобиль так як розуміють його українці, треба звернутися до тих хто добре знає ці, тепер ушкоджені радіацією території. Історії людей з України мають вирішальне значення для розуміння події. Тому слід згадати творчість «королеви української поезії», представниці покоління шістдесятників, Ліни Костенко. Вона перша писала про проблеми, які приніс Чорнобиль, порівнюючи духовне банкрутство людської душі з цим нещастям. Вона присвятила катастрофі і її наслідкам цілу серію віршів. Її перші вірші на цю тему були опубліковані відразу після аварії, хоча вона продовжувала повертатися до катастрофи в подальших роботах. Сама вона інтенсивно працювала в районі в складі експедиції зі збереження чорнобильських пам'яток культури, теж поетка

особисто пов'язана с територією катастрофи тому що народилася в районі поблизу Чорнобиля. Чорнобиль, за словами Ліни Костенко є місцем, де померла Україна. Вона не тільки присвятила лиху цілу серію віршів, а також розповідає про це в своїй книзі *Записки українського самашедшого* (2010). Тут головний герой у момент закриття Чорнобильської АЕС заявляє: «Сьогодні чув на Майдані незвичайний звук – наче забивали віко труни» (Гундорова, 2012).

Вірші, такі як *Страшний калейдоскоп*, опубліковані через рік після катастрофи, є одними з перших і найпотужніших художніх відгуків на аварію. Пізніші вірші, як *На березі Прип'яті спить диявол* роздумують про тривалу присутність катастрофи в краєвидах Зони. Авторка описує, що відбувається з рослинами і тваринами, описує занедбані села з їхніми традиційними будинками та парканами, а також ліси. В її віршах все оживає, в лісах ще сплять на деревах давні слов'янські боги, ранкова роса стає смертельним потом на траві, верба, що схиляється над річкою, насправді є сплячим дияволом, покинутий реактор нависає над лісом, як фантом. Катастрофа розбиває ікони, що висять на стінах. Ліричний герой у віршах поетки вказує, що є щось у Чорнобилі, його масштабах і значенні, що руйнує не тільки матеріальний чи природний світ, а також руйнує нашу здатність розуміти і розповідати історії (Kerziouk, 2016).

Тамара Гундорова у своїй книзі *Післячорнобильська бібліотека* пише, що Чорнобиль мав тривалий вплив на українську літературу. Він сприяв завершенню епохи соціалістичного реалізму та початку нової постмодерністської літератури та світогляду. Вибух у самих передмістях Європи, у Чорнобилі, ознаменував кінець Радянського Союзу та пов'язав постмодерну еру Західної Європи з ядерною свідомістю. Чорнобиль насправді є відправною точкою відліку українського постмодерну.

Книжка науковиці Тамари Гундорової, *Післячорнобильська бібліотека*, стала метафорою нової української літератури 1990-х років, що виникла внаслідок Чорнобильської ядерної травми. У цій книзі постчорнобильський текст українського постмодернізму витлумачений як постапокаліптичний, а Чорнобиль став символом стану після травми (Гундорова, 2005: 16-17).

Ми живемо в постчорнобильську епоху і, як зазначає авторка, у постапокаліптичному часі, і саме цей період в Україні є періодом, коли народжується постмодерністська свідомість та постмодерністська література (Гундорова, 2005: 9).

Чорнобиль як основний символ української літератури кінця 1900-х років, відкрив українську літературу світу постмодернізму, тому що саме Чорнобиль формує характер українського постмодернізму а український постмодернізм насправді є постчорнобильським текстом. Тамара Гундорова пояснює, що це не значить що вся постмодерна творчість безпосередньо пов'язана з Чорнобилем і чорнобильською темою, але тому що ядерний вибух є певним чином абсолютною відправною точкою ядерної епохи, таким чином Чорнобиль стає відправною точкою усього українського постмодерністського вираження. Літературознавиця аналізує Чорнобильський вибух не лише як ядерну катастрофу, а й як апокаліптичну кризу. Після вибуху та хаосу який виник внаслідок катастрофи, ядерний дискурс почав пронизувати й опромінювати всі аспекти українського життя. На кінці ХХ століття відбулася видозміна свідомості і літератури, тому що Чорнобиль збігся в часі з розпадом тоталітарної радянської свідомості та став символом навколо якого все це відбувалося (Гундорова, 2005: 16-17).

За словами авторки дослідження, Чорнобиль виявив недоліки радянської ідеології та закликав до перегляду й реструктуризації культурних дискурсів, таких як мова та модернізм. Чорнобиль перестав бути історичною подією, а став видовищем колапсу та розпаду.

Чорнобильський текст народжується спочатку як збірка творів присвячених темі Чорнобиля. Цих творів є багато і тут знаходимо як відомих, так і менш відомих авторів поезії, прози, есеїстики та публіцистики і літературної критики... Тут також присутні твори з популярної культури, наприклад, шкільні твори, дитячі спомини, велика кількість патріотично-духовних зізнань, пісні та анекдоти присвячені чорнобильській тематиці. Ось як можна говорити про символічний текст Чорнобиля. Це твори, які не повністю присвячені чорнобильській тематиці, але опосередковано стосуються Чорнобиля. Саме про такий текст ми говоримо, коли говоримо про український постмодерний і постчорнобильський текст (Гундорова, 2005: 23-24).

Тамара Гундорова концептуалізує травму аварії на ЧАЕС та закладає підвалини унікального українського жанру: чорнобильський текст, який характеризується багатомовністю і багатоголосністю, незважаючи на відсутність комунікації як такої. (Гундорова, 2005: 9).

Згідно з твердженням авторки, досвід перебування в епіцентрі вибуху означав що репрезентація світу ніколи не буде однаковою для українських письменників, і що травма змінила їхні погляд на світ. Традиційні репрезентаційні стратегії стали неважливими, а постмодернізм як посткатастрофізм увійшов в українську культуру. На думку дослідниці не випадково, що саме близько 1986 року в Львові сформувалися тріо поетів-постмодерністів, відомих як «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Віктор Неборак та Олександр Ірванець) які змінили і революціонізували українську поезію. Вони були іронічними і повністю протилежними як до норм офіційної радянської культури, так і до стійкого націоналістичного дискурсу, який їй протистояв. Теж в цей самий час Оксана Забужко, одна з провідних письменниць та громадських інтелектуалок України, розпочала свої новаторські дослідження на перетині культури, мови та сексуальності. У цей період постають і формально-філософські експерименти прозаїків, як от Юрій Іздрик, Тарас Прохасько та Сергій Жадан, що з'явилися в 1990-х роках і руйнували усі попередні уявлення про те якою могла б і повинна бути українська література. Хоча ці письменники не всі пишуть про Чорнобиль прямо, руйнування існуючих соціальних, політичних і культурних упереджень, які він спричинив, можна відчутти в кожному слові нової літератури (Kerziouk, 2016).

Творчість Ліни Костенко та інших авторів, а також літературознавчі і культурологічні дослідження демонструють як катастрофа може бути поштовхом до радикальної культурної реконфігурації.

Про Чорнобиль почали писати майже одразу, як у новітній історії почали писати про Майдан і війну. Твори про такі події зазвичай швидко поширюються, і у даній ситуації все відбувалося саме так. Основні причини очевидні. Люди охоче читати про актуальні теми, щоб зрозуміти трагічні події, а цьому сприяє і медіа-простір який на момент аварії був майже виключно заповнений цією темою попри цензуру і заборони. Але, як і кожне нещастя, кожна трагічна подія говорить сама за себе, а тон і спосіб якими письменники обирають їх зрозуміти та пояснити, також завжди різні (Романенко, 2019).

Твори шістдесятників, присвячені темі Чорнобильської катастрофи дуже популярні та відомі, їм приділялась велика увага літературознавців. Ми вже згадали про Ліну Костенко, але Чорнобильський текст також можна знайти в творчості Володимира Яворівського, точніше в його романі *Марія з полином наприкінці століття*, в вірші Івана

Драча *Чорнобильська Мадонна*, в вірші Бориса Олійника *Сім* і в пост шістдесятника Віктора Кордуна і його поемі *Плач по землі поліській*.

Також хочемо звернути увагу на оригінальний спосіб артикуляції чорнобильських голосів, які білоруська письменниця Світлана Алексієвич записує і формує у книзі *Чорнобиль: хроніка майбутнього..*

Багато інших поетів намагалися інтерпретувати Чорнобиль в своїх віршах. Наприклад, вірш *Зона* Леонида Горлача або *Вибух* Сергія Йовенка. У їхніх текстах Чорнобиль подається як глобальна катастрофа, а їхня мета – показати через тексти правду і зробити ці тексти відображенням аварії на ЧАЕС (Онікієнко, 2019).

Фредрік Лемаршанд у *Топосі Чорнобиля* топографічно розглядає Чорнобиль, та літературознавець Марко Павлишин досліджує, як тема Чорнобиля вплинула на створення нового жанру в українській літературі (Онікієнко, 2019). Науковець зосередився на основних характеристиках чорнобильського жанру. За його словами, як і в всіх країнах Східної Європи, і у цьому випадку вірять у обов'язок літератури розуміти й вирішувати основні суспільні проблеми того часу. З огляду на все це, авторів чорнобильського тексту непокоїть питання, як писати і як зобразити аварію, чи суб'єктивно чи об'єктивно (Онікієнко, 2019).

Для Олеся Гончара Чорнобиль є ознакою людської поразки в багатьох сферах країни та суспільства. За його словами, Чорнобиль це не суто українська подія, а глобальне явище, уроком якого має стати підвищення моральної відповідальності науки перед людством та навколишнім середовищем. Він в своєму романі *Собор* описує, як Чорнобиль є певним чином попередженням для людства про неможливість втручання людини в природний хід життя. Його висновок полягає в тому, що Чорнобиль став ознакою саморуйнівної дії людини в її ірраціональній боротьбі з природою (Михайлин, 2012).

4.1. Твори шістдесятників

У романі Володимира Яворівського *Марія з полином наприкінці століття* автор описує долю однієї родини яка живе у невеликому селі приблизно за 20 кілометрів від ЧАЕС. Тут Володимир Яворівський розкриває правду про справжні наміри Радянського Союзу щодо дешевого збагачення та про те як Москва нехтувала долею України та самих

українців, збудувавши небезпечну електростанцію і не замислюючись про можливий ризик (Онiкiєнко, 2019). Важко змиритися з фактом, що після вибуху радіація знищила все що було у мешканців чорнобильської зони. Вбачається занепокоєння за майбутнє українців які пережили війну з нацистами і відродили країну та свій край, який тепер став забороненою зоною після катастрофи. Наче насправді програли війну, залишилися без країни, за яку працювали і воювали (Онiкiєнко, 2019).

У своїй поезії *Чорнобильська мадонна* Іван Драч передає складну гаму почуттів, спричинених катастрофою. Йому було дуже важливо знайти слова, щоб передати масштаб людського болю та масштаб цієї катастрофи. Але, як зазначає поет, після Чорнобилю біль перейшов у мистецтво – в слово, в пензель і фарби, в жезл диригента. Це визначає жанрову особливість *Чорнобильської мадонни* – ліро-епічна поема, а за структурою – поема-фреска (або поема-мозаїка). Поема має композиційне обрамлення: починається і завершується епіграфами – словами із народного епосу та з *Марії* Тараса Шевченка (Онiкiєнко, 2019). У *Марії* Тарас Шевченко покладав усі надії на образ Божої Матері, тому Іван Драч знаходить порятунок в образі *Чорнобильської Мадонни*. Мадонна представляє долю України у минулому, але й зараз. Своєю поемою він зумів перенести біблійний час у сьогодення та зв'язати події, звеличивши людину, тобто ліквідатора, якого, як і Христа, любов Бога-Отця не врятує від земної смерті (Онiкiєнко, 2019). Існування української нації в постчорнобильський період часто розуміється через релігійні та християнські символи. Цей зв'язок віри з Чорнобилем не дивний. Після аварії на ЧАЕС багато хто увійшов до храму, щоб усвідомити сенс життя та подолати страх перед генетичними мутаціями та ймовірною смертю. Це пов'язане з думкою, що наслідки дії людини щодо навколишнього середовища є результатом розриву людини з Богом (Бондаренко, 2007). Так робили і ті, хто писав про Чорнобиль.

З іншого боку Віктор Кордун, наприклад, розуміє вознесіння як шлях порятунку українського народу який втратив свій притулок на землі. Кордун пов'язує вибух із падінням останньої в нашому часі тоталітарної імперії. Так він описує це у вступі до свого твору *Плач по землі поліській*, який ми безперечно можемо вважати постчорнобильським текстом. Вже на початку автор показує як Чорнобиль змінив світ, який тепер став пустелею. Поет асоціює Чорнобиль з Апокаліпсисом, описаним у 8 розділі Одкровення св. Іоанна Богослова. І він, як його сучасники, пояснює існування

українського народу в післякатастрофічному епоху через зв'язок між небесним і земним (Онікієнко, 2019).

Вірш Бориса Олійника *Сім* це вірш, що став дуже важливим для розвитку української поезії. У ній автор ніби попереджає про майбутнє і в цей спосіб певним чином передбачив майбутні події серед яких розпад СРСР і зубожіння народу в перші роки незалежності. Цим він хотів підготувати людей і попередити про майбутні погані часи. Але тон його твору все одно позитивний, завдяки чеснотам українського народу, таким як самопожертва, милосердя та героїзм. За його словами, ці чесноти врятовують людей у майбутньому, як врятували їх у минулому (Скирда: 1987).

Більшість чорнобильських текстів, незважаючи на їх трагізм, пропонують художню модель продовження існування української нації. Таким чином Володимир Яворівський і Іван Драч представляють образ матері яка має врятувати українців, але нація губиться в художньому трактуванні Віктора Кордуна. Для нього ніщо на землі не може врятувати українців, тож усі надії поет покладає на Бога який воскресив розіп'ятого сина і підніс його на небо, а тепер очікується, що знову вчинить чудо (Онікієнко, 2019).

Художні твори Івана Драча, Бориса Олійника, Володимира Яворівського або Віктора Кордуна та деяких інших українських митців мають вражаючі і важливі художні знахідки, але на думку деяких критиків, вони не стали текстами, які мають служити прикладом справжнього Чорнобильського тексту який представляє трагедію всіх людей (Романенко, 2019).

4.2. Чорнобильський жанр

У сучасній літературі категорія жанру не так суворо визначається лише літературними родами які згодом мають свої категорії і підкатегорії. Сьогодні жанр розглядається як група текстів, що мають спільні ознаки. Ці характеристики водночас визначають жанр, але також впливають на людей, які продовжують створювати твори використовуючи ті самі характеристики, щоб зробити внесок у цей жанр, свідомо чи несвідомо, під впливом творів, які вже належать до цієї категорії (Павлишин, 1997).

Спільною для великих літературних творів, які стали результатом цієї жахливої аварії є звичайно тема. В українському контексті це найкраще видно у Олеся Гончара, Володимира Яворівського, Бориса Олійника та Івана Драча. У їхніх творах

артикулюється, що Чорнобильська катастрофа була настільки великою, що її порівнюють до таких подій, як наприклад Друга світова війна. Ці події так вплинули на людську свідомість що митці одразу відчули потребу творити на цю тему. Хоча тема спільна, форма виразу значно відрізняється. Саме тому критики змогли класифікувати такі твори за традиційними жанровими ознаками (Павлишин, 1997).

Коли ми говоримо про чорнобильський жанр, традиційні жанрові ярлики поділяються на три категорії. Перша категорія – стилістична. Тут розрізняємо твори у яких використовувалася звичайна мова, і ті у яких використовувався високий стиль. Далі є моральне та синхронічне, в якому є відмінності між критикою та апологетикою. Третя категорія – морально-діахронічна (різниця між сьогоdnішнім і вчорашнім поглядом на подію) (Павлишин, 1997).

Категорія, яка має справу зі стилем заснована на тому, що Чорнобиль з одного боку об'єктивна подія, яку багато людей пережило, а з другого боку це подія яка відіграє велику роль в внутрішньому житті автора. Тому тут є велика різниця між використанням простої мови і піднесеного стилю в якому переважають елементи урочистого та використовуються для серйозних тем. Виникає питання, як зобразити аварію, через власний досвід або як реальну подію шляхом фактів (Павлишин, 1997). Різні письменники давали різні відповіді на ці питання. Що ставлення до катастрофи з часом змінилося бачимо з того, що в 1986 році в українській літературі не було великого арсеналу слів щоб описати аварію, а через рік після аварії, у 1987 році, сформувався документальний стиль писання про Чорнобиль, який незабаром став дуже популярним способом висловлювання серед авторів. Отже, поглядом на реальну картину, в українській літературі 1986 року не було відповідних слів які стосувались аварії, а через рік була створена публіцистика про Чорнобиль і в той період говоримо майже виключно про цей тип тексту (Романенко, 2019). Так Юрій Щербак під час написання роману *Чорнобиль* зважився на документальний підхід. Яворівський, після свого роману *Марія з полином у кінці століття*, був упорядником збірки документів і фотографій про аварію. Автори які обирають цей підхід не хочуть формувати правду про аварію своїм мистецтвом, вони лише дозволяють фактам використовувати їхні голоси. Оформити текст в художній спосіб, текст який розповідає про нещасний випадок такого масштабу, для них, було б святотатством. Автори таким чином намагалися зробити Чорнобиль

фактом української літератури. Так, наприклад, документальний роман Юрія Щербака має ознаки професійно-письменницького високого стилю.

З іншого боку, чорнобильський текст для багатьох був більш особистим. Логіка тих хто обрав цей підхід зрозуміла. Література існує для вищої мети і має займатися більш високою темою. Так, наприклад, Борис Олійник вирішує створювати міфи та героїв. Саме його робота *Сім* є однією з найшановніших у Чорнобильській бібліотеці завдяки сатиричному проникненню, філософській проблематиці та всеосяжності. Але незважаючи на все це дехто його критикував, вважаючи що Чорнобиль не з тих тем про які можна так писати. На цю тему не повинні впливати стосунки між подією та автором (Павлишин, 1997).

Інколи у письменстві трапляється, що підходячи до цієї теми як до буденної, виникає зв'язок із белетристикою. Оскільки документальна література демонструє повагу до масштабів аварії та трагедії що сталася, художня література робить навпаки. Згідно з цією логікою документальна збірка Яворівського не випадково опублікована після його першої роботи на суголосні теми, а була доповненням чи виправленням з метою проявити більшу повагу до аварії та всього що її спричинило (Павлишин, 1997).

Щоб уникнути такого применшення важливості теми, може допомогти постійне вказування на особливості та проблеми. Наприклад, у *Чорнобильській Мадонні* Драч досягає бажаного ефекту підкреслюючи свою скромність і підкреслюючи, як важко йому знайти слова щоб описати подію. Іван Дзюба вважає це легким перебільшенням, але усвідомлює що це потрібно для того щоб не створювалося враження що тема буденна і менш важлива ніж є насправді (Павлишин, 1997).

Обидва підходи, стилістичні вирішення, піддалися критиці. Вважається, що десь між публіцистичним і художнім викладом трагедії втрачено те, що мало бути розвинене, а це правильна стилістична тональність, правильні лексеми та метафори, правильні речення і автентичні образи. Мистецькі твори шістдесятників мають один новий художній вимір, але тексти не гідні подавати Чорнобильську трагедію. Тож, хоча дехто вважає, що писати про Чорнобиль необхідно, вони все ж вважають, що іноді краще промовчати, коли у нас немає слів щоб сказати щось гідне (Романенко, 2019).

Як приклад, як має виглядати чорнобильський текст багатьма критиками була запропонована Світлана Алексієвич та її *Чорнобильська молитва*. Авторці вдалося

зробити чого не вдалося зробити раніше (Романенко, 2019). Коли пишемо про трагедію то не йдеться про героїчну смерть, а про те щоб жити в таких умовах, не усвідомлюючи їх, і про життя після трагедії, а це найважче (Романенко, 2019). Друга категорія жанру передбачає різницю між двома одночасними, але протилежними тенденціями: універсальною критикою з одного боку, і апологетикою з іншого. На Заході аварію розглядали як збіг обставин, тобто помилкове рішення про використання ядерної енергії, рішення про будівництво атомної електростанції поблизу населеного пункту, погана конструкція та конструкція реактора, безвідповідальність в управлінні. Все це розглядається як наслідок корумпованої системи в її економічному, політичному, соціальному та ідеологічному аспектах. З іншого боку, у творах що належать до чорнобильського жанру спостерігається тенденція до обмеження критики. У тому сенсі нещасний випадок розглядається як нещасний випадок на який не вплинули жодні обставини чи попередні дії. Тут критика обмежується самою електростанцією і тим, що там відбулося. Прямої апологетики у творах чорнобильського жанру майже немає, а також немає жодної систематичної критики, яка б засуджувала саме ядро системи. Так наприклад Борис Олійник створює образ, який описує збочення суспільства в цілому, але ця універсальна критика є недостатньо різкою і в ній відчувається вплив ленінізму. У *Чорнобильській Мадонні* є образи, які представляють симптоми зла, а не його появу. Відсутність вибачення неправильна, тому що ми не любимо приписувати собі моральну провину, тому що це свідчить про прийняття стану невігластва та незрілості, що є неприпустимим після нещасного випадку такого масштабу. Не визнавати провину неприпустимо. Відсутність вибачення також можна описати моральним релятивізмом: правильно робити те, що корисно в цей момент (Павлишин, 1997).

Третя особливість жанру – різниця між сьогоdnішнім і вчорашнім поглядом на одні й ті ж речі. Це особливість ширшого явища в якому література має дві ролі: одну де вона виступає промовцем свободи слова, та іншу роль режимної пропаганди. Це також чудовий приклад різниці між розумінням і роллю літератури в Західній та Східній Європі. Так, у тоталітарних країнах Східної Європи мистецтво завжди повинно було якимось чином служити державі, тоді як на Заході мистецтво часто висловлювало думки що суперечать офіційним. Якщо пов'язати це з письменниками, то в цьому сенсі є різниця між письменником-громадянином і письменником-владою. Напруга між цими двома письменниками присутня в свідомості кожного, хто виступав у тій чи іншій ролі на різних етапах своєї біографії, тому вона присутня в усіх хто в якийсь момент йшов на

будь-який компроміс із владою. Прекрасним прикладом цього є *Чорнобильська Мадонна* де автор визнає провину за попереднє прославлення таких екологічно катастрофічних об'єктів як наприклад Кременчуцьке море (Павлишин, 1997).

Розгляд чорнобильського жанру приводить до висновку що, як Чорнобильська катастрофа виявила гнилість усієї системи, так і цей жанр показав роль письменників у цій самій системі. Донедавна письменник у тоталітарній системі мав звичку розбиратися у великих темах і писати про них. Тому йому дуже важко відмовитися від звички зайтися ідеологічними темами. Крім того їм важко дати конкретну й однозначну критику системи. У відповідності з цим, проблеми чорнобильського жанру можемо охарактеризувати як проблеми певної частини літератури, яка прагне вийти з цієї традиції, позбутися всіх обмежень і завдань поставлених тоталітаризмом, але яка досі не знайшла правильного шляху їх досягнення (Павлишин, 1997).

Ще одна категорія або форма писання, яка виходить на перший план це мемуари. Запис і документування фактів є дуже важливими для розуміння історії, а Чорнобильські історії настільки важливі, що люди не перестають розповідати їх уже 20 років, але теж люди не перестають слухати ці розповіді.

Усі ці історії нагадують про людей що постраждали саме під час і від аварії, про людей які постраждали відразу після аварії і що страждають досі. Розуміючи все це, цілком логічно, що мемуарна література про Чорнобиль мала як історичне так і культурне значення і стала хронікою Чорнобильської трагедії. Жанр мемуарів є дуже популярним адже людина як завжди намагається проникнути у світ почуттів і думок людей з минулого, людей, які їх написали.

Важливою особливістю мемуарів як записів, у яких розповідається про відомі для автора події, або в яких сам автор брав участь є документальність, через яку підтверджується правдивість історій. Хоча йдеться про запис фактів, до матеріалів слід підходити обережно.

Аварія на ЧАЕС привернула увагу багатьох журналістів, письменників та інших митців. У перших роках після трагедії коли була заборона на поширення інформації пов'язаної з катастрофою, публікувалися лише статті журналістів, що мали відображати лише офіційну позицію тодішнього уряду. Часто той, хто щось знав не міг і не мав права промовляти. На це існують дві можливі причини: або вони не мали права сказати все,

або просто вони не знали всього. Тому Чорнобиль, це тема, яка все ще обговорюється як в Україні, так і за її межами і про яку суспільство ще намагається з'ясувати всі можливі деталі.

Учасники і перш за все жертви цих подій змогли писати про свої спогади і опублікувати їх в газетах, журналах та книгах тільки кілька років після катастрофи. Це допомогло усвідомити, що аварію можна зрозуміти лише у контексті соціальних і людських факторів.

Серед перших спогадів героїчний аспект людей які намагалися зменшити наслідки аварії був прихований, тому що на цю тему прямо й неявно вплинули державні структури. Так, в одній заяві пожежника який брав участь у гасінні пожежі на реакторі, не можна знайти ні болю, ні жалю, ні навіть хвороби. У його надто розслабленій заяві, здається, все добре:

«...Живу я добре. Поселили нас у клініці для огляду, як ви знаєте. Тут усі, хто був тоді там. Так що мені весело, адже мій караул весь при мені. Ходимо, гуляємо, милуємося вечірньою Москвою. Одне погано, що милуватися доводиться через вікно. І це триватиме, мабуть, місяців півтора-два. На жаль, тут такі закони: доки все не обстежать, не выпишуть. Надійко, живи у батьків у Городищі, я приїду прямо туди. Та ще хай моя дорога теща підшукає для мене роботу, щоб я міг перевестися. Надійко, ти читаєш мого листа і плачеш. Не треба, витри слізки. Все обійшлося добре, ми ще проживемо до ста літ, і донечка наша ненаглядна тебе переросте разів у три...» (Дьяченко, 2008).

Найважливішими є спогади, за допомогою яких ми можемо дізнатися послідовність аварії та все що було зроблено в боротьбі з її наслідками. Існують різні погляди на одні й ті ж події, і людина яка все це читає згодом будує свої думки на основі всіх спогадів. Спогади про подію ніколи не є неупередженими, але це не означає що вони не корисні.

Таким чином, спогади про електростанцію дають нам краще зрозуміти що саме там сталося. Але ще важливіше те, що певним чином ми переживаємо хоча б невелику частину людського болю і страждань, бо тільки так ми можемо зрозуміти масштаб цього нещастя (Дьяченко, 2008).

4.3. Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього

Художні книги про Чорнобиль спрямовані на передачу почуттів людей, які мали якесь відношення до трагедії, якщо це працівники електростанції, їхні родичі чи просто люди, які проживали поруч. Документальні та історичні роботи на цю тему намагаються бути максимально об'єктивними та холодними. Вони не вибирають, що говорити, а що ні, а подають усі наявні факти та розкривають людям те, що раніше піддавалося цензурі Радянського Союзу.

Чорнобильська молитва, книга яка отримала Нобелівську премію з літератури, оскільки, як зазначають у Шведській академії, її поліфонічний текст – пам'ятник стражданню і мужності нашого часу.

Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього написана російською мовою, а в перекладі авторки Оксани Забужко дуже мальовниче та вражаюче передає досвід людей, які бачили цю трагедію на власні очі. Саме ця книга послужила натхненням для дуже популярного серіалу НВО «Чорнобиль» і з невеликими модифікаціями автори серіалу запозичили історію дружини пожежника Ігнатенка (Чорнобиль у літературі, 2019).

В одному зі своїх інтерв'ю, які Алексієвич дала після отримання Нобелівської премії, авторка пояснює що надихнуло її написати книгу і коментує свої думки під час її написання. Багато елементів, які вплинули на постчорнобильське суспільство та настрої пояснюються в книзі. За словами письменниці, ця книга не про Чорнобильську катастрофу як таку, не про причини чому вона спалахнула і як, а про світ після Чорнобиля, про те як люди реагували на неї та переживали її. Йдеться не лише про шкоду, яку Чорнобиль завдав природі та генетиці людини, а й про те як цей досвід вплинув на життя та свідомість. Вона дала зрозуміти що, хоча Чорнобиль породив нові страхи та чутливість, він знищив деякі старі. Наприклад, страх перед комунізмом частково зник.

Всі книги Світлани Алексієвич складаються зі свідчень свідків, тобто живого голосу народу. Зазвичай вона витрачає три-чотири роки на написання книги, але цього разу на це пішло більше десяти років. Перші кілька місяців, які вона провела в Чорнобилі, було багато журналістів і письменників з багатьох країн, які задавали сотні запитань. Оскільки це було абсолютно невідоме та загадкове явище, усі журналісти, теж й вона, намагалися передати це простими словами людям які не знали і не розуміли, що сталося.

Вона зрозуміла, що може швидко написати книгу того ж типу яку будуть писати й інші журналісти яких там зустріла, але їх було сотні і ось чому вона обрала інший підхід. Вона почала опитувати понад 500 свідків, на що знадобилося більше десяти років.

Світлана Алексієвич в своїй книзі пояснила різницю між історією яку вона розповіла, історією почутою від людей, офіційною версією та тією, що подається в ЗМІ. Історії зовсім інші, відмінні, але так було завжди в Радянському Союзі, офіційна версія не має нічого спільного з тим, як бачать речі звичайні люди. Цей факт був її інспірацією. Влада завжди наполегливо працює, щоб захистити себе і тоталітарна влада того часу чітко продемонструвала, що вона боїться паніки та правди. Більшість людей не розуміли що відбувається і уряд побачив можливість приховати правду. Вони запевнили людей, що все під контролем і що загрози немає. Зіткнувшись із тодішньою ядерною катастрофою, люди опинилися наодинці з проблемою. Люди побачили, що від них приховувалась правда, що ніхто їм не може допомогти, ні вчені, ні лікарі. Ця ситуація була для них абсолютно новою. Тут ідеальним прикладом виступають пожежники та лікарі, які одержали смертельну дозу радіації, а потім померли.

Співрозмовники розповіли їй реальні життєві історії. Наприклад, у кількох багатоповітрях Прип'яті перед початком евакуації люди стояли на балконах і спостерігали за пожежею. Вони пам'ятають, як це було чудово, все в багряній флуоресценції. Сказали, що пізніше дізналися, що це була сцена смерті, але ніколи не думали, що смерть може виглядати так красиво. Вони навіть кликали своїх дітей подивитись на цю красиву сцену, таким чином разом милувалися сценою власної смерті. Ці люди були викладачами в школах та інженерами атомної електростанції. Люди з якими вона спілкувалася, розповіли їй багато таких подробиць про місце катастрофи (Lucic, 2015).

Завдяки усім голосам, які нарешті змогли зазвучати у книжці та тому, як саме вона написана, *Чорнобильська молитва* залишається одним із найбільш вражаючих повідомлень і свідчень про катастрофу.

4.4. Сучасні твори про Чорнобиль

Щодо останніх творів про Чорнобиль, то їх багато. Книги про Чорнобильську трагедію виходять майже щороку не лише в українських видавництвах, а й у зарубіжних. Як час іде, а книги різними способами повертаються до квітня 1986 року.

Так, наприклад *Пройти крізь Чорнобиль*, книга Галини Аккерман. Авторка цієї книги емігрувала з Радянської Росії в 1973 році, а деякий час провела у Чорнобилі з Ліном Костенко. Ця книга важлива оскільки авторка пов'язує єврейську, російську та французьку культури. Книга вийшла у Франції у 2016 році і отримала багато позитивних відгуків, а була перекладена українською мовою у 2018 році. Книга є результатом 20-річної роботи над чорнобильською тематикою. Аккерман також працювала над перекладом книги Світлани Алексієвич *Чорнобильська молитва* на французьку мову і так почався її інтерес до теми. Це не єдина її робота на тему Чорнобиля (BookForum, Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію).

Цікаво, що під час перекладу книги Світлани Алексієвич французька письменниця була настільки захоплена книгою, що хотіла перетворити її на виставку, але відмовилася, бо почала критично ставитися і до книги і до письменниці. Коли вона почала інакше ставитися до написаного, зрозуміла що Алексієвич у своїй книзі багато окарікатурювала, була розчарована. Вона вважала що спосіб збору інформації Світлани Алексієвич був неправильним, оскільки це були неперевірені, непідтвержені та оманливі докази. Галина Аккерман вдалося отримати відео з якого вона зрозуміла методи роботи Світлани. Як приклад Галина Аккерман наводить розмову з дружиною ліквідатора Валентиною Панасевич (це остання розмова в книзі). Вона розповідає, як під час розмови Алексієвич підштовхувала жінку розповісти про травматичні події, переконуючи, що це була просто розмова двох жінок, а мікрофон був вимкнений, коли так не було. Вона розповідає, як їй здавалося, що вона вмовляє Валентину Панасевич сказати те, чого вона могла не думати і що їй було незручно дивитися такі відео. Також зустрілася з вдовою пожежника Василя Ігнатенка, Людмилою Ігнатенко, яка розповіла їй, що Світлана Алексієвич не внесла в книжку навіть половини того що вона їй розповіла, а й багато чого не сказаного додала. За словами Галі Аккерман Світлана Алексієвич створила оригінальний та новаторський літературний жанр у якому будуються портрети людей, які пройшли через лихо та спільні протести. У цьому сенсі той факт, що докази були значно змінені не має значення. За її словами потужний твір Алексієвич не можна назвати ні документальним у справжньому сенсі цього слова, ні історичним наративом (Переведенець, 2019).

Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи Сергія Плохія це перша історія про Чорнобильську катастрофу яка хронологічно описує події від вибуху 1986 року до

закриття станції. Автор описує Чорнобиль як національну трагедію, величезну психологічну травму та важкий тягар для економіки. Він критикує те як був побудований реактор, і швидкість роботи яка вплинула на якість спорудження і роботи АЕС. Для покращення радянської економіки були зроблені різні скорочення, що зрештою мало контр-ефект, і хоча реактори були дешевими і забезпечували більше електроенергії, все мало свої наслідки. До вибуху привели не лише похибки персоналу та недотримання правил безпеки, а й вся система яка навіть серед експертів не дозволяла поширювати інформацію про попередні аварії. У його книзі створюється враження, що ядерна катастрофа в Радянському Союзі це лише питання часу, тому що міні Чорнобиль вже був. Тут автор має на увазі аварію на Ленінградській атомній електростанції у 1975 році, де були подібні технічні параметри як в Чорнобилі, тільки обставини були легшими і аварія була не такою страшною. За збігом обставин, те що сталося в 1986 році не сталося в 1975 році. Таким чином нова масштабна аварія була неминучою, а реакції були запізними і неточними. Письменник підкреслює, що аварія є однією з причин чому сьогодні більше не будують реактори чорнобильського типу (BookForum, Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію). Тепер Чорнобиль є однією з тем, що належать до національно-психологічної травми. Він вважає, що це був один із історичних моментів пробудження українського суспільства. Автор, історик та письменник також наголошує, що Чорнобиль це не просто минуле і що він має бути попередженням для всього світу, не лише для України (Плохій, 2021).

Художньо-документальний роман *Я бачив* спроба одного з провідних українських письменників сучасності, Володимира Шовкошитного, поєднати літературу пам'яті та літературу фактів. Саме про це йдеться коли говорять про чорнобильський жанр. Він поєднує розповіді очевидців найбільшої людської катастрофи в історії людства, стежить за долями героїв та всіх інших учасників, аналізує наслідки найбільшої техногенної катастрофи, а також показує перспективи повернення до забруднених територій. Ця книга відповідає на основні питання, що виникли після Чорнобиля, показує духовний зв'язок героїв Чорнобиля та Майдану та спростовує міфи створені серіалом НВО «Чорнобиль» (BookForum, Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію).

Автор наголошує унікальність книги яку створював протягом усіх 30 років, протягом яких зникла держава в якій сталася аварія, держава яка має нести відповідальність за наслідки аварії. Він пояснює, що весь тягар нової держави ліг на

спини молодих поколінь оскільки держава-наступниця СРСР розпочала проти неї війну. Наголошується, що аварії не сталося б якщо б Чорнобильський реактор мав іншу конструкцію і як приклад наводить аварію в Японії, де ядерний реактор витримав сильний землетрус і сильне цунамі тільки тому, що мав корпус якого не збудували в Чорнобильському реакторі. Незважаючи ні на що, він хвалить самовідданість людей, які боролися з наслідками аварії і які допомагали людям та отримали дуже високі дози радіації (Дзюба, 2016).

Творів багато, але це лише деякі з них. Кожна сторінка книжок, написаних про Чорнобиль викликає подив. Незалежно від того, як письменники і поети писали про подію і з якої точки зору все було написано, все що написано вносить свій вклад в чорнобильський текст як дискурс. Те про що свідки не могли говорити раніше, з'являється зараз і хоча з моменту аварії минуло багато часу, ця тема не менш актуальна і сьогодні, як для письменників так і для читачів.

5. Чорнобиль та мистецтво

Крім того, що про Чорнобиль писали, про нього знімали фільми (і документальні, і художні), а також співали. Митців завжди приваблювали такі граничні випадки як Чорнобиль, і їхні роботи намагалися надати значення і окреслення хаосу і таким чином спробувати пролити на нього світло. З цієї нагоди і світові, і українські автори пісень вирішили перетворити свої почуття на пісні.

Так, наприклад, київська група Делія з солісткою, народженою в Прип'яті випустила пісню *Мертве місто* українською, а також англійську версію *Dead city*, яка висловила її душевний біль і показала подію, яка сталася в її дитинстві (Ченевская, 2018).

У 2010 році українська співачка Alyosha випустила *Sweet People*, пісню з якою вона також виступала на Євробаченні і в якій вона обрала екологічну тему щоб передати повідомлення про збереження нашої планети (Ченевская, 2018). Український електрофольк гурт Опука присвятив Чорнобильській трагедії міні-альбом. У відео на пісню *1986* також увійшли розмови диспетчерів у перші хвилини після вибуху (Ченевская, 2018).

Сучасні українські музиканти у співпраці з Міністерством культури до 35-ї річниці аварії 2021 випустили сингл *Вальс 86* який розповідає про наслідки аварії. Між музикантами є Потап, Mozgi, Сергій Бабкін, Dorofeeva, Тарас Тополя, Юлія Саніна та Alina Pash (Українські зірки до річниці Чорнобильської катастрофи створили музичний сингл, Укрінформ, 2021).

Девід Бові вважається одним з найважливіших музикантів ХХ століття. Сингл *Time Will Crawl* митець написав про Чорнобильську катастрофу. Особливо його вразило те, що деякий час митець був серед небагатьох, хто чув про аварію, яка змінить світ. Від усього цього в його голові зародилося багато вражень нав'язаних усім, що відбувалося кожне з яких могло стати піснею, але він вирішив використати все для однієї пісні. Музичні критики позитивно оцінили *Time Will Crawl*, а також описали пісню як одну з найкращих пісень Бові 1980-х років. Крім того, пізніше Бові назвав цю пісню однією зі своїх улюблених за всю свою кар'єру (Time Will Crawl, The Bowie Bible, 2021).

Біллі Джоел, дуже популярний американський співак, піаніст і автор пісень поп-балад, один із найбільших музичних авторів пісень свого часу написав пісню під назвою *We Didn't Start The Fire*. Він випустив *We Didn't Start the Fire* у 1989 році і пісня досягла

№ 1 в Billboard Hot 100. Чорнобиль насправді не згадується безпосередньо в тексті, але Біллі Джоел заявив в інтерв'ю, що трек був натхненний світовою проблемою атомної небезпеки та політичної напруженості, а Чорнобиль тут присутній як усвідомлення цих страхів (Taylor, 2021).

Це лише деякі з прикладів того, як Чорнобиль вплинув на музику 80-х і 90-х роках але і впливає на музику сьогодні.

Різниця між фільмом і книгою полягає в тому, що фільм завжди показує режисерську перспективу, що не обов'язково стосується книги за якою фільм знімали. Книги часто перетворюються на фільми та використовуються для сценаріїв тому що вони дозволяють нам побачити як оживають герої, а наші думки та почуття стають відчутними та реальними, а й допомагають звертатися до більшої кількості людей-глядачів. Справжнім прикладом цього є міні-серіал *Чорнобиль* від НВО натхненний книгою Світлани Алексієвич. *Чорнобиль* навіть став найбільш рейтинговим серіалом на IMDb, а серіал подивилися понад 8 мільйонів людей. Цей серіал є ще одним доказом того, наскільки популярна тема Чорнобильської катастрофи не лише в Україні та на території колишнього Радянського Союзу, але й у світі (Ovenden, 2019).

Світлана Алексієвич сказала, що її серіал дуже вразив, хоча спочатку письменниця була налаштована скептично, тому що протягом років отримувала багато пропозицій перетворити свою книгу в фільм і серіал. Авторка книги вважає, що там є щось таке, що торкається сучасної свідомості з дозою страху, але й красою. Серіал також захопив багато молоді. Не випадково багато молодих людей дивилися цей серіал, адже для них питання про навколишнє середовище стає все більш важливим (Sous, Wesolowsky, 2019).

На відміну від нещодавнього серіалу НВО, російський фільм *Чорнобиль 1986* (2021) зосереджується на ідеологічному виправданні подій, тенденційному звинуваченні Заходу та на героях-пожежниках, які запобігли поширенню пожежі на інші реактори.

Чорнобиль 1986 підкреслює роль особистості, героїзм і відданість вищій справі, а підхід НВО полягав у розкритті системних недоліків радянської системи, які призвели до катастрофи. Міні-серіал критикували за те що він зосереджений на невдачах радянської системи, але фільм *Чорнобиль 1986* отримав певну критику за те що не наголошує на помилкових кроках уряду в однаковій мірі, що цілком виправдано російською пропагандою без якої жоден серіал не міг реалізуватися. Роднянський

ззначив, що більшість людей розуміє, що те що сталося в Чорнобилі було провалом радянської системи. За його словами усі учасники до катастрофи були жертвами і вони були заручниками цієї системи (Hopkins, 2021).

Російський дятел (2015), підходить до Чорнобиля з дещо іншої точки зору, очима митця Федора Олександровича, який особисто постраждав від радіації. Режисер фільму Чад Грасія вважає, що Чорнобильська катастрофа була не просто нещасним випадком і що це може бути теорія змови. Теж ставить незручне запитання: а якби Чорнобиль був злочином? (Logan, 2016).

Є ще багато фільмів, серед яких можемо виділити *Розпад* (1990), художний фільм про аварію, *Chernobyl The Final Warning* (1991), фільм про лікарів які рятували постраждалих, *Аврора* (2006), український фільм присвячений Аврорі, дівчинці чий мрії не можуть здійснитися бо її дитинство було перервано великою трагедією. Український міні-серіал *Метелики* (2013) про дітей які жили в зоні в часі аварії і малі бути евакувані (Департамент освіти і науки Києва – КМДА, 26 квітня - річниця трагедії, яка сталася на Чорнобильській атомній електростанції 1986 року, 2014).

Кількість знятих на даний момент фільмів велика, але віриться, що в майбутньому буде знято ще більше фільмів, особливо тому що тема екології та довкілля стає все більш актуальною.

6. Висновок

У дипломній роботі подано основну інформацію про аварію на ЧАЕС та обставин за яких вона сталася, а також стислий огляд наслідків і подій, що сталося після неї. Хоча на перший погляд здається що Чорнобильська атомна катастрофа вплинула «лише» на здоров'я людей та навколишнє середовище, вона скоїла набагато більше. Катастрофа також вплинула на людський дух і призвела до нових роздумів не лише про ядерну енергетику та політику, а й про культуру, літературу та самобутність. Сьогодні Чорнобиль із реальної історичної події перетворюється на символічну подію виняткового значення.

Одним із наслідків аварії на ЧАЕС є те, що катастрофічні настрої в Україні є досить поширеними. Відбулося формування катастрофічної свідомості, а Чорнобильська катастрофа у поєднанні з пострадянською кризою є одним із головних факторів нещодавнього радянсько-українського минулого. Незважаючи на те, що протягом десятиріч після аварії цей страх зменшився, Чорнобильська катастрофа стає основним сегментом української національної ідеї, а страх перед ядерними аваріями ще присутній у більшості українців.

Назва *Чорнобиль* стала синонімом терміну величезна катастрофа, і тому не дивно що катастрофа згадується у багатьох творах мистецтва. Чорнобильська трагедія надихнула багатьох сучасних українських та зарубіжних митців, які використали катастрофу та всі її спустошення для створення своїх творів. Своїми літературними творами на аварію одразу відреагували представники покоління шістдесятників, як от Іван Драч, Борис Олійник, Лина Костенко та інші. Для них Чорнобиль – головна причина пострадянської гуманітарної кризи, а не лише літературна тема.

Чорнобиль мав значний вплив на українську літературу. Він сприяв завершенню епохи соціалістичного реалізму та початку нової постмодерністської літератури та світогляду. Чорнобильський вибух у передмістях Європи ознаменував кінець Радянського Союзу та пов'язав постмодерну еру Західної Європи з ядерною свідомістю. Чорнобиль фактично є відправною точкою українського постмодернізму.

Чорнобильський текст сприймався як збірка творів на тему Чорнобиля. Цих творів багато, і тут ми знаходимо відомих і менш відомих авторів поезії, прози, есеїстики,

публіцистики та літературної критики... Це твори, які не повністю присвячені Чорнобиллю, але пов'язані з Чорнобилем. Саме про цей текст ми говоримо, коли говоримо про український постмодерний і постчорнобильський текст.

Про Чорнобиль почали писати майже відразу після аварії, а одразу виникли питання щодо підходу до теми. Виникає питання як зобразити аварію, через особистий досвід чи як реальну подію за допомогою фактів.

Коли ми говоримо про чорнобильський текст, то в значній мірі йдеться про твори шістдесятників, тобто Володимира Яворівського, Івана Драча, Бориса Олійника, Віктора Кордуна... Крім шістдесятників важливі Світлана Алексієвич, Леонід Горлач, але й багато сучасних митців, які вирішили писати про Чорнобиль. Усі їхні твори певним чином представляють одну з категорій чорнобильського дискурсу.

Серед травматичних маркерів, що виникли у свідомості українців після чорнобильської катастрофи, у даній дипломній роботі виділяємо такі як «війна», «хвороба», «відчуження», «песимізм», «катастрофа», топос «духовного Чорнобиля» та інші. Чорнобильська катастрофа докорінно змінила свідомість українців, вплинула на українську літературу та дозволила розглянути травму в межах формування нової української ідентичності.

7. Література

1. Аварія та її ліквідація. Герої-ліквідатори. ДСП «Чорнобильська АЕС». <https://chnpp.gov.ua/ua/about/history-of-the-chnpp-2/accident-of-1986-and-likvidation-uk>. <https://chnpp.gov.ua/ua/about/labour-glory/heroii-likvidatory> (дата звернення 15. 09. 2021)
2. Бондаренко, Галина. Чорнобиль: у вимірі постгуманізму. *Народна творчість та етнографія*. 2007.
3. Гундорова, Тамара. Чорнобиль: віртуальність і криза мови. *Критика*. 2017. <https://krytyka.com/ua/articles/chornobyl-virtualnist-i-kryza-movy> (дата звернення 01. 11. 2021)
4. Гундорова, Тамара. Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея. *Українська правда*. 2012. <https://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/> (дата звернення 01. 11. 2021)
5. Гундорова, Тамара. *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*. Київ. Критика. 2005.
6. Гундорова, Тамара. *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*. Грані-Т. 2012.
7. Дьяченко, Ірина. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 1/2008.
8. Дзюба, Сергій. Володимир Шовкошитний: «Я бачив». *Жінка-українка*. 2016. <http://ukrainka.org.ua/node/6945> (дата звернення 15. 01. 2022)
9. Молодій, Володимир. Сергій Плохій: «Українська політика і українська Незалежність значною мірою виникли з Чорнобиля». *Локальна історія*. 2021. <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/sergii-plokhii-ukrayinska-politika-i-ukrayinska-nezalezhnist-znachnoiu-miroiu-vinikli-z-chornobilia/> (дата звернення 15. 01. 2022)
10. Михайлин, Ігор. Чорнобильний мотив у публіцистиці пізнього Олеса Гончара, *Кафедра журналістики філологічного факультету Харківського національного*

- університету імені В.Н. Каразіна. 2012. <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/215>
(дата звернення 20. 12. 2021)
11. Онікієнко, Інна. Чорнобильські тексти сучасних українських письменників як художні моделі національного буття в час апокаліпсису. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник*. <http://politics.ellib.org.ua/pages-5864.html> (дата звернення 12. 12. 2021)
  12. Павлишин, Марко. Чорнобильська тема і проблеми жанру. *Канон та іконостас: Літературно-критичні статті*. Київ: Видавництво «Час» 1997.
  13. Переведенець, Павло. Пройти крізь Чорнобиль: міфи і правда про катастрофу. *Волинські Новини*. 2019. <https://www.volynnews.com/news/all/proyty-kriz-chornobyl-mify-i-pravda-pro-katastrofu/> (дата звернення 15. 01. 2022)
  14. Пройти крізь Чорнобиль. Презентація книги. *Укрінформ*. 2018. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2432505-projti-kriz-cornobil-prezentacia-knigi.html> (дата звернення 15. 01. 2022)
  15. Романенко, Олена. Ми і Чорнобиль – протистояння реалізмів: західний прагматичний vs українських поетичний. *ЛітАкцент*. 2019. <http://litakcent.com/2019/06/20/mi-i-chornobil-protistoyannya-realizmiiv-zahidniy-pragmatichniy-vs-ukrayinskih-poetichniy/>
(дата звернення 29. 11. 2021)
  16. Скирда, Людмила. Поєми Бориса Олійника. Сповна життям оплачують слова... *Людмила, Скирда*. <https://liuskyrda.com.ua/lyudmyla-skyrda-poemy-borysa-olijnyka-spovna-zhyttyam-oplachuvat-slova/> (дата звернення 20. 12. 2021)
  17. Українські зірки до річниці Чорнобильської катастрофи створили музичний сингл, *Укрінформ*, 2021. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3235176-ukrainski-zirki-do-ricnici-cornobilskoj-katastrofi-stvorili-muzicnij-singl.html> (дата звернення 16. 01. 2022)
  18. Ченевская, Туна. Songs related to Chernobyl. *Lyrics Translate*. 2018. <https://lyricstranslate.com/en/collection/songs-related-chernobyl> (дата звернення 15. 01. 2022)

19. Чорнобиль у літературі: книги про українську трагедію. *Book Forum*. <https://bookforum.ua/uk/p/chornobyl-u-literaturi-knygy-pro-ukrayinsku-tragediyu> (дата звернення 22. 12. 2021)
20. Чорнобиль у літературі: 5 книг про чорнобильську катастрофу від Книгарні «Є», Книгарня «Є». 2019. <https://book-ye.com.ua/blog/e-shcho-chytaty/chornobyl-u-literaturi-5-knyh-pro-chornobylsku-katastrofu-vid-knyharni-ye/> (дата звернення 25. 1. 2022)
21. 26 квітня – річниця трагедії, яка сталася на Чорнобильській атомній електростанції 1986 року. *Департамент освіти і науки Києва - КМДА*. 2014. <https://don.kyivcity.gov.ua/news/274.html> (дата звернення 22. 01. 2022)
22. Bogdan, Anđela. Dovořena najveća pokretna konstrukcija na svijetu, *Časopis Građevinar*. 11/2016. <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-68-2016-11-5-INO.pdf> (дата звернення 25. 10. 2021)
23. Burda, Sergej, ur. *Čornobyjska nesreća: 25 godina poslije*. Zagreb. Hrvatsko-ukrajinsko društvo. 2011.
24. Gessen, Masha. What HBO's «Chernobyl» Got Right, and What It Got Terribly Wrong. *The New Yorker*. 2019. <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/what-hbos-chernobyl-got-right-and-what-it-got-terribly-wrong> (дата звернення 20. 01. 2022)
25. Gray, Richard. The true toll of the Chernobyl disaster. BBC. 2019. <https://www.bbc.com/future/article/20190725-will-we-ever-know-chernobyls-true-death-toll> (дата звернення 12. 09. 2022)
26. Hawkes, Nigel; Lean, Geoffrey, Leigh, David; McKie, Robin; Pringle, Peter; Wilson, Andrew. *Najgora nesreća na svijetu. Černobil: kraj nuklearnog sna*. Zagreb. Globus. 1987.
27. Hopkins, Valerie. Dramatizing the Chernobyl Disaster, for Its Survivors. *The New York Times*. 2021. <https://www.nytimes.com/2021/08/06/movies/chernobyl-1986-netflix.html> (дата звернення 20. 01. 2022)
28. Kerziouk, Olga. The Post-Chernobyl Library. *The British Library*. 2016. <https://blogs.bl.uk/european/2016/04/the-post-chernobyl-library.html> (дата звернення 03.10.2021)

29. LaPointe, Michael. Chernobyl's Literary Legacy, 30 Years Later. *The Atlantic*. 2016. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/04/chernobyls-literary-legacy/479769/> (дата звернення 05. 11. 2021)
30. Logan, Megan. 6 powerful films about Chernobyl. *Inverse*. 2016. <https://www.inverse.com/article/14834-5-powerful-films-about-chernobyl> (дата звернення 20. 01. 2022)
31. Lucic, Ana. A conversation with Svetlana Alexievich. *Dalkey Archive Press*. 2015. <https://www.dalkeyarchive.com/a-conversation-with-svetlana-alexievich-by-ana-lucic/> (дата звернення 10. 11. 2021)
32. Ovenden, Olivia. 'Chernobyl' Has Become IMDb's Highest-Rated Series Ever, *Esquire*. 2019. <https://www.esquire.com/uk/latest-news/a27781016/chernobyl-2019-rating-highest-ever/> (дата звернення 20. 01. 2022)
33. Sous, Anna. Wesolowsky, Tony. Belarusian Nobel Laureate Says HBO Series Has 'Completely Changed Perception' Of Chernobyl. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. 2019. <https://www.rferl.org/a/belarusian-nobel-laureate-says-hbo-series-has-completely-changed-perception-of-chernobyl/29997496.html> (дата звернення 20. 01. 2022)
34. Taylor, Tom. From The Smiths to David Bowie: 5 songs written about Chernobyl. *Far Out Magazine*. 2021. <https://faroutmagazine.co.uk/5-songs-written-about-chernobyl-bowie-simon-smiths/> (дата звернення 18. 01. 2022)
35. Time Will Crawl. *The Bowie Bible*. 2021. <https://www.bowiebible.com/songs/time-will-crawl/> (дата звернення 16. 01. 2022)
36. Zoladz, Lindsay. Even Billy Joel Mocked 'We Didn't Start the Fire.' I Loved It. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/08/23/arts/music/billy-joel-we-didnt-start-the-fire.html> (дата звернення 18. 01. 2022)

8. Резюме – Sažetak – Summary

На меморіальній електростанції В. І. Леніна розташованій за 18 кілометрів на північний захід від міста Чорнобиль на півночі України в суботу 26 квітня 1986 року стала найбільша ядерна катастрофа в історії людства. Серед травматичних маркерів, що виникли у свідомості українців після Чорнобильської катастрофи, у даній дипломній роботі виділяємо такі як «війна», «хвороба», «відчуження», «песимізм», «катастрофа», топос «духовного Чорнобиля» та інші. Чорнобильська катастрофа докорінно змінила свідомість українців, вплинула на українську літературу та дозволила розглянути травму в межах формування нової української ідентичності. Якщо подивитися на культуру та мистецтво кінця ХХ століття, то зрозуміло що історія того періоду починається з Чорнобильської катастрофи 1986 року. Це період в Україні коли народжується постмодерна свідомість та постмодерністська література. Це вплинуло на багатьох українських та зарубіжних письменників, які використали ідею катастрофи та її вплив на свідомість людини для створення своїх творів. У даній дипломній роботі розглядалися чорнобильські тексти Ліни Костенко, Тамару Гундорової, Світлани Алексієвич, шістдесятників, та інших, а також твори мистецтва, такі як фільми та пісні, адже світ мистецтва – це відображення суспільства.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, наслідки аварії на АЕС, чорнобильський текст, українська література про Чорнобиль.

U subotu 26. travnja 1986. dogodila se najveća nuklearna katastrofa u povijesti čovječanstva u Memorijalnoj elektrani V. I. Lenjin, koja se nalazi 18 kilometara sjeverozapadno od grada Černobila u sjevernoj Ukrajini. Među okidačima traume kod Ukrajinaca nakon černobilske katastrofe, u ovom diplomskom radu ističemo „rat“, „bolest“, „otuđenost“, „pesimizam“, „katastrofa“, topos „duhovnog Černobila“ i druge. Černobilska katastrofa iz temelja je promijenila svijest Ukrajinaca, utjecala na ukrajinsku književnost i omogućila sagledavanje traume u okviru formiranja novog ukrajinskog identiteta. Ako se usredotočimo na kulturu i umjetnost kasnog 20. stoljeća, jasno je da povijest tog razdoblja počinje katastrofom u Černobilu 1986. godine. To je razdoblje u Ukrajini kada se rađaju postmoderna svijest i postmoderna književnost. To je također utjecalo na mnoge ukrajinske i strane pisce, koji su koristili ideju katastrofe i njezin utjecaj na ljudsku svijest za stvaranje svojih djela. Stoga se u

diplomskom radu obrađuju černobilski tekstovi Line Kostenko, Tamare Gundorove, Svetlane Aleksijevič, systdesjatnyka i drugih, kao i umjetnička djela kinematografije i glazbe, jer je zapravo umjetnost i svo njeno stvaralaštvo odraz društva.

Ključne riječi: Černobilska katastrofa, posljedice nesreće u nuklearnoj elektrani, Černobilski tekst, ukrajinska književnost o Černobilu.

On Saturday, April 26, 1986, the largest nuclear disaster in human history occurred at the V. I. Lenin Memorial Power Plant, located 18 km northwest of the city of Chornobyl in northern Ukraine. Among the triggers of trauma that arose in the minds of Ukrainians after the Chornobyl disaster, in this thesis, we highlight "war", "disease", "alienation", "pessimism", "catastrophe", the topos of "spiritual Chernobyl" and others. The Chornobyl disaster fundamentally changed the consciousness of Ukrainians, influenced Ukrainian literature and made it possible to view the trauma in the framework of forming a new Ukrainian identity. If we focus on the culture and art of the late 20th century, the history of that period begins with the Chornobyl disaster in 1986. It is the period in Ukraine when postmodern consciousness and postmodern literature are born. The influence on many Ukrainian and foreign writers was also strong, they used the idea of disaster and its impact on human consciousness to create their works. The thesis examines the Chornobyl texts of Lina Kostenko, Tamara Gundorova, Svetlana Aleksievich, the Sixtiers and others, as well as works of art such as cinematography and music because the art is the real reflection of society.

Keywords: Chernobyl disaster, consequences of the accident at the nuclear power plant, Chernobyl text, Ukrainian literature about Chernobyl.